

Kibernetika filozófiai szempontból*

1961-ben jelent meg Georg Klaus „Kibernetika filozófiai szempontból” című könyve. A szerző átfogó értékelést kíván adni a kibernetika filozófiai kérdéseiről. Kétségtelen, hogy a filozófiának — és ebben nagy része van az 1950-es évek elején lejátszódott rosszhírű kibernetikaellenes vitáknak — lemaradást kell pótolnia ezeknek a nagyon is érett, sokrétű és világképünket erősen érintő kérdéseknek az elemzésében és részleges megoldásában. Emellett egyre szükségesebbé válik a kibernetikai elmélet egészének filozófiai értelmezése és a marxista világkép újabb, modern formájában játszott szerepének tisztázása. Klaus a művével arra vállalkozott, hogy nemcsak részletkérdésekhez nyúlva, hanem a kibernetika eddigi tényanyagára és elméletére támaszkodva, átfogó vizsgálat igényével lépjen fel a dialektikus materializmus elméleti és módszertani apparátusának segítségével. Érthető tehát, hogy mint az első ilyen típusú kísérletet, élénk érdeklődés fogadta. (Már ez év tavaszán megkezdődtek a második kiadás előkészületei).

A szerző, az eddig felmerült filozófiai természetű kérdéseket sorra véve, egészen az általános és mély alapokig hatol, és megvizsgálja a kibernetikai eredményeknek és a dialektikus materializmus elméletének viszonyát. A kibernetika sok olyan kérdéshez vezetett, amelyek csak a filozófia síkjáról közelíthetők vagy oldhatók meg. Ilyenekhez jutunk azonnal, ha a kibernetika fogalmáról, a kibernetikai törvények jellegéről és a törvények rendszerében elfoglalt helyéről, a kibernetikának a tudományok rendszerében játszott szerepéről stb. érdeklődünk. Az előbbi kérdések megválaszolása pedig láthatóan érinti azokat a nézőpontokat, amelyek alapján megközelíthetjük a kibernetikát. A későbbiekben a szerző olyan kérdéseket is vizsgál, amelyek szorosan a kibernetikai elméletek belső szerkezetével függenek össze; ám az előbbiek

tisztázása sem közömbös az elmélet fejlődése szempontjából.

A szerző rámutat, hogy a kibernetika történeti kiindulópontját (amikor is előtérben az elektronikus számológépek és más technikai alkalmazások állottak) meg kell különböztetnünk valódi tárgykörétől, amely sokkalta általánosabb. A kibernetika tárgykörének elemei fellelhetők az objektív valóság minden területén, valamennyi alapvető mozgásforma szerepet játszik bennük, és gondolkodásunknak ugyancsak tág körében érvényesek a kibernetikai elvek. Az ilyen megfontolások már általános érvényre mutatják, hogy az eddig kialakított filozófiai ismereteknek kitüntetett szerepük van a kibernetikai elmélet felépítésében. De ebből már következik — és Klaus ezt könyvében következetesen végigviszi —, hogy a kibernetika szempontjából egyáltalán nem közömbös, milyen filozófiai rendszert hívunk segítségül a fentebb illusztrált kérdések megoldásához.

Klaus következetesen kimutatja, hogy a kibernetikából származó filozófiai kérdések idealisztikus vagy mechanikus materialista kezelése hamis eredményekhez és ellentmondásokhoz vezet, ellenben dialektikus materialista alapon igaz tételekhez jutunk. Az is kitűnik, hogy összhangot találunk a kibernetika tudományos tartalma és a marxista filozófia között. Klaus ezt nemcsak állítja, hanem — sok helyen egészen a részletekbe menően — bebizonyítja.

A könyvben az előbbieket meghaladóan érdekes fejtegetések találhatók a kibernetika és a filozófia viszonyáról. Ismeretes, hogy sokan óvják a filozófiát a kibernetikától, éles elhatárolást követelnek. Klaus amellett érvel, hogy a kibernetika kettős — szaktudományi és filozófiai — jelleget hordoz magán; képletesen kifejezve, „középbirodalom” közöttük. Általánosabb minden eddigi szaktudománynál, tárgykörét tekintve belenyúlik ezek területébe, és

*Georg Klaus: Kybernetik in philosophischer Sicht. Berlin, 1961.

eredményeiket, sajátos absztrakciójánál, alapanyagul felhasználja. Ez okvetlenül filozófiai jelleget kölcsönöz neki, ami jelentkezik is, speciálisan fogalomalkotásainál, új szerű osztályozásainál, absztrakciójánál, a tényanyagok értékelésénél stb. De ha a filozófiával vetjük egybe a kibernetika tárgykörét, elméletét és módszerét, akkor a különös jelleget ismerhetjük fel, s ez módot ad a filozófiától való elhatárolásra. (Ez utóbbi szempont kiemelése azért fontos, mert néhány szerző a kibernetikát minden további nélkül a filozófia helyébe akarja léptetni.) Klaus az elhatárolást abban látja, hogy a filozófiai a legáltalánosabb összefüggésekkel foglalkozik minden megszorítás nélkül, továbbá a mozgás legáltalánosabb fogalmát tekinti, ezzel szemben a kibernetika a legáltalánosabb összefüggéseknek csak bizonyos osztályaival és, ugyanígy, a mozgásnak is sajátos osztályai-val foglalkozik. (Ehhez hozzá kell fűznünk, hogy a kibernetikában vizsgált mozgások természetesen bármelyik mozgásforma-osztályból származhatnak.)

A szerző leszögezi, hogy nem érdemes a kibernetika érvényességi körét illetően korlátokat keresni; az eddigi tapasztalatok szerint a kibernetika minden vélt korlátot áttört. Láthatóan Klaus itt a korlátnak merev értelmezéséből indul ki. Nem hisszük azonban, hogy a kérdés ily módon elintézhető, hiszen, például, a megismerésben szakadatlanul jelenlevő és szakadatlanul feloldódó korlátok nyilván a kibernetikai ismeretekre is érvényesek. Ezek figyelembevétele pedig nemcsak szükséges, hanem sok elméleti következtetésnél hasznos is lehet; a többi között megóv egyes relatív ismeretek abszolútummá merevedésétől. Ilyen értelemben — általános ismeretelméleti szempontból — a korlátok vizsgálatának van létjogosultsága, és speciálisan a kibernetikai eredmények értékelése gazdagíthatja és fejlesztheti tovább a dialektikus materializmus ismeretelméletének erre vonatkozó tételeit.

Más értelemben viszont Klaus könyvében előtérbe kerülnek bizonyos „elvi különbségek” és „korlátok”. Amikor a kibernetikai gépek perspektíváiról és különösen az emberi és gépi összviselkedésmód egybevetéséről van szó, végig az az érzésünk, hogy óvatosan fogalmaz, és mintha még bizonyos előítéleteknek is engedményeket tenne. Világosan le kell szögezni, hogy a dialektikus materializmus az egyetlen filozófia, amelyben nem vezet nehézségre — sem elméleti, sem módszertani szempontból — annak magyarázata, hogy a gondolkodási folyamatok (egyre inkább megközelelt) gépi realizációja a közöttük és az egyéb folyamatok között fennálló minőségi különb-

ség ellenére lehetséges. Klaus nagyon világosan megmutatja, hogy a gép fogalma az utóbbi néhány évtizedben hatalmas tartalmi változáson ment keresztül, de ugyanakkor a mai gép-fogalomból extrapolál „elvi korlátokra” az ember és a gép között. Ha eddig figyelembe vettük a történetiség szempontját a gép fogalmának változásában, akkor ezt a szempontot kell a jövőbe vetitenünk, és nem a gép mai fogalmából következtetnünk „elvi” korlátokra. Különböző egy változó fogalomból jutunk abszolút állításokhoz, s ezzel túlfeszítjük a következtetés kereteit. Ezzel nem a gépek lehetőségére vonatkozó fantasztikus álmok jogosultságát akarjuk elismerni, hiszen azoknak semmi közük sincs a kibernetika tudományos tartalmához. De cáfolatukhoz nem feltételezett vagy gyengén alátámasztható „elvi korlátok” vezetnek, hanem azon reális utaknak lehetőség szerinti megrajzolása, amelyeken a kibernetikai gépek fejlődnek.

A szerző új meghatározást ad a kibernetikára (ez némileg emlékeztet a Berg-féle definícióra): „A kibernetika dinamikus önszabályozó rendszerek részrendszereikkel való összefüggésének tudománya.” Úgy véljük azonban, hogy ez a meghatározás nem problémamentes. Vajon egy ilyen meghatározás alá nem sorolható-e számos speciálisan biológiai vagy társadalmi összefüggés, amely nem esik kibernetikai nézőpont alá? Kétségtelen, hogy itt az *összefüggés* fogalom csak a legtágabb értelemben használható, és így is szerepel. Ezért Klaus maga is kénytelen a továbbiakban megszorításokkal élni (amennyiben a kibernetikáról mint dinamikus rendszernek lehetséges viselkedésének elméletéről ír, tehát az összefüggés e rendszerek és részrendszereik között ilyen értelemben korlátozódik). Megjegyezzük, hogy Kalmár László akadémikus már 1959-ben a szaktudományok felőli megközelelt korlátaiktól mentesen, a kibernetika specifikumát figyelembe véve határozta meg az új tudományt. Ez a meghatározás így hangzik: „A kibernetika... anyagi rendszerek szervezésének, valamint e rendszereken belül az információnak különösen vezérlés és szabályozás céljára történő feldolgozásának olyan általános törvényszerűségeivel foglalkozik, amelyek az anyag specifikus mozgásformáitól függetlenül érvényesülnek...”. továbbá „... a kibernetika ezeknek a törvényszerűségeknél az alapján annak a lehetőségével is foglalkozik, hogy az anyag magasabb mozgásformáit azok megadott, körülhatárolt funkcióira vonatkozóan alacsonyabbakkal utánozza, és megpróbálja a lehetőségek határait meghatározni.” A definíció láthatóan megjelöli mind az elméleti, mind az alkalmazott

kibernetika kérdésfeltevését, számol a kibernetika tudományos tartalmának specifikumával és a kutatás fő irányával, és filozófiailag kifogástalanul illeszkedik a dialektikus materializmus eszmevilágához.

Klaus a könyvében egy fő fejezetet szentel „A kibernetika elmélete és a filozófia alapkérdése” közötti összefüggés vizsgálatára. Ez önmagában is érdekes és — mint a könyvből látható — igen eredményes megközelítést, sok esetben pedig megoldását adja a különböző filozófiai természetű kibernetikai kérdéseknek. Érdekes fejtegetésekben mutatja be, hogy míg a közelmúltban kidolgozott nagy természettudományos elméletek (és itt főleg a relativitás- és a kvantumelmélet eredményeire utal) lényegében nem okoztak problémát a filozófia alapkérdése szempontjából, mivel annak csak egyik pólusát érintették, és legfeljebb a filozófiai értelmezéseknél adódtak mesterségesen támasztott nehézségek, addig a kibernetikánál más a helyzet. A kibernetika ugyanis felújította az alapkérdést, hiszen magán a tudományos elméleten belül jelentkezik az alapkérdésben szereplő mindkét pólus. A kibernetikának „komoly mondanivalója van” (Klaus) mind az anyagi rendszerekről (a viselkedés szempontjából), mind pedig a gondolkodásról. Klaus részletesen elemzi, hogy a filozófia alapkérdése a tartalmában lényegesen gazdagodik a kibernetikai ismeretekkel; de ezzel együtt azt is megmutatja, hogy nem szükséges új válasz, amely a dialektikus materializmus ismert válaszától különbözne. Ezt több oldalról megközelítve igazolja; például erre vezet az analógiai problematikájának elemzése is. A szerző külön kitér a nyugati kibernetikai és filozófiai körökben igen divatos behaviorista és pozitívista eliminációs kísérletekre az alapkérdést illetően, és meggyőző bírálatot él ezekkel szemben. Általában is megjegyezhetjük, hogy a kritikai hang korrekt, de elvileg, példamutatóan szilárd módon végig uralja a művet. A filozófia alapkérdésének nézőpontjából való vizsgálat azzal a haszonnal jár, hogy viszonylag könnyen hámozható le a kibernetika alapfogalmainra és elméletére rakódott idealista csapadék, s ezt Klaus a könyvében következetesen keresztül is viszi. Érdekes, de nem szokatlan megoldást ad az információ — ma még teljesen meg nem határozott és sokat vitatott — fogalmának értelmezésére. Kiindulópontja: vajon az alapkérdésben szereplő határfogalmak közül melyikhez tartozik az információ? Ellenpéldák felsorolásával könnyen belátható, hogy nem lehet minden további nélkül sem az egyikhez, sem a másikhoz sorolni. Vitathatatlan, hogy a kibernetikában használatos információfogalom-

nak *anyag*i hordozója van, s ennek pusztulása az információ megsemmisülésével jár. De épp így vitathatatlan, hogy az információnak meghatározott *jelentése* is van, s enélkül egyetlen anyagi hordozó sem információ. Sajnos, Klaus adós marad a jelentés itt használatos fogalmának megmagyarázásával. Ha ez az esetek többségében nem is szükséges, mégis adódik példa olyan esetre is, amelynél nélkülözhetetlen. Hogyan értelmezzük például, a többi között, a Ljapunov által is használt genetikai információt? Itt nyilván egy olyan jelentésfogalomra lenne szükség, amelybe a genetikai információ „szemantikája” is beletartoznék. Különbözik a Klaus-féle megfontolások legfőbb eredménye annak megmutatása, hogy az információ fogalmának értelmezéséhez nincs szükség az anyag és a tudat mellett valami „harmadikra”, hanem azok körén belül értelmezhető mint amely másodlagos mind az egyikkel, mind a másikkal szemben.

Klaus gondosan ügyel arra, hogy művében explicit módon szerepeljenek a kibernetikának azok a filozófiai gondolkodás számára fontos eredményei, amelyekből a felvetett problémák megoldása következnek. Gondosan válogatott példái széles köröknek teszik elérhetővé a könyvet. Érvek és bizonyítékok alapján visszajára fordítja a kibernetikát elutasító hamis véleményeket. Ugyanakkor arra is ügyel, hogy a kibernetika kivívott tekintélye ne szolgálhasson öncélul az idealista filozófiai nézetek becsmérléséhez.

A mű legértékesebb eleme az a szívós törekvéssel bebizonyított tétel, hogy a kibernetika módszere és elmélete dialektikus természetű (és ez Klaus könyvében nemcsak állítás), továbbá, hogy a materialista értelmezés az egyedül rokon a kibernetikai gondolkodásmóddal és a kibernetika tudományos tartalmával. A mű ezt nemcsak részletkérdésekben mutatja meg, hanem a kibernetika problematikájának egészében. Ezzel kapcsolatban igen meggyőzően érvel amellelt, hogy a kibernetika filozófiai kérdései nem külsődlegesekek, hanem elméletének mélyében gyökereznek. Tehát a filozófiai kérdések — szemben a divatos pozitívista frázisokkal — elkerülhetetlenek; s ezután csak az lehet a kérdés, hogy melyik filozófiai irányzat apparátusával lehetséges ezek spekulációmentes megoldása. Klaus könyve nem hogy kétséget ebben a kérdésben.

Klaus egész művében következetesen alkalmazza a filozófiában történetiségként ismert gondolatot, és ennek alapján érdekes eredményekhez jut. Így például, az alkotó és a sematikus munka viszonyát — amely rendkívül fontos a gépek perspektíváinak elemzésénél, a gép és az ember

viszonyának vizsgálatánál stb. — teljesen ebből a nézőpontból vizsgálja, és kimutatja, hogyan mehetnek és mennek át a munkában található egyes alkotó elemek sematikus elemekbe. Ez a vizsgálat igen érdekesen folytatható lenne a szerző által megvilágított alapokon.

Klaus kettős értelemben is vizsgálja a filozófia és a kibernetika kapcsolatát. A kérdésfeltevés a szokásos, de a válasz mögött rejlő tartalom igen gazdag és újszerű. Egyfelől megmutatja, hogy a dialektikus materializmus sok alapfogalma hogyan konkretizálódik a kibernetika elméletében és módszerében, másfelől feltárja, hogy a kibernetikai fogalomalkotások a filozófiai fogalmak kialakulását előkészítik munkának egy merőben újszerű, magasabb szintjét jelentik. Az előbbiekre például szolgálhat a filozófiai kölcsönhatásfogalomnak a kibernetikában betöltött nagy szerepe. És itt külön meg kell jegyezni, hogy szemben azzal a sokat hangoztatott váddal, ti. hogy a kibernetika mechanikus materialista értelmezésekhez vezet, Klaus (és ez átfogóan ebben a műben történik meg először) bebizonyítja: éppen a kibernetika mond élesen ellent a „laplace-i démon” világnak, s a mechanikus materializmus szemléletmódja itt szenved el leglátványosabb és legmeggyőzőbb vereséget. Felelevenít és új szempontokkal bővíti egy régi kérdést, nevezetesen az okság és a teológia kérdését. A cél és a célszerűség fogalmainál amollett érvel, hogy a célnak és a célszerűségnek fel lehet és fel kell vennie egy materialista értelmezést a természetben is az anyagi rendszerek viselkedésénél. Ez az értelmezés segít elhagyni a csak lineáris okságra támaszkodó mechanisztikus felfogásokat.

A könyv tekintélyes részét a kibernetikai módszerek analizálásának szenteli, s különösen bőven foglalkozik a szaktudományok és a kibernetika viszonyával, sok helyen egészen a részletekig menően. E kérdések tárgyalásánál a kibernetikai módszerek ismeretelméleti szerepét is megvilágítja. Ennek kapcsán — a szükségeset néha meghaladó részletességgel is — foglalkozik az analógiák, az absztrakciók, a modellezés stb. kérdésével, s ezzel az olvasót tág ismeretanyag birtokába juttatja.

A könyvnek mintegy egyharmad része az emberi kapcsolatok kibernetikai törvényszerűségeivel foglalkozik. Ez az egyik legtisztázatlanabb terület, bár a kibernetika nagynevű művelői sokat ösztönöznek e kérdések vizsgálatára, s ők maguk is szá-

mos erre vonatkozó megjegyzést tesznek. Továbbá, ezen a területen a legtöbb az idealista értelmezés: sok szerzőnél a kibernetikának a társadalom jövőjében játszott szerepe a fantasztikumhoz tartozik. (A gépvilág túlfeljődik, s mint fölöslegest elpusztítja alkotóját, az embert stb.) Klaus vállalkozik ennek a területnek jellemzésére és átfogó vizsgálatára. Az első lényeges eredmény, amelyet elér, annak kimutatása, hogy a kibernetikai eredmények és módszerek társadalmi kérdésekre való alkalmazásának döntő feltételül szolgál a társadalmi háttér. Nagyon világos okfejtéssel megmutatja, hogy igen sok gyümölcsözethető kibernetikai elv (például a tervezésnél és a kedvező társadalmi eredményekkel járó automatizálásnál) csak a szocialista és kommunista társadalomban vihető keresztül. Ennek kapcsán igen sok aktuális, vitatott kérdés tisztázását kapjuk meg.

Mindezeknél azonban sokkal lényegesebb annak megmutatása, hogy az emberi kapcsolatok, a társadalmi, termelési viszonyok vizsgálhatók a kibernetika eszközeivel, a kibernetika nézőpontjából. Klaus ezt igen érdekes fejtegetésekben mutatja be az alkotó és sematikus szellemi munka viszonyának elemzésével. Külön alfejezetben foglalkozik a gazdasági viszonyok kibernetikai törvényszerűségeivel. Ebben a részben sok példára hivatkozva megmutatja, hogy Marx gondolatmenetei teljesen rokonok a ma kibernetikáinak ismert gondolatmenetekkel. (Pl. az egyszerű és a bővített újratermelésről, a váltságelméletéről stb.) Egészen addig a túlzó megállapításig jut, hogy Marx volt az első kibernetikus. Ha ez nem is fogadható el, annyi mindenesetre kitűnik, hogy a kibernetikaellenes álláspont közvetve elvezethet marxizmusellenes állásponthez. Kár, hogy ebben a fejezetben sok résznél csak példákra szorítkozik, átfogó elemzés nélkül.

Igen érdekes, hogy Klaus következetesen törekszik a gyakorlati következtetések levonására, továbbá annak megmutatására, hogy a kibernetika nem valamiféle meditatáló tudomány, hanem a legnagyobb mértékben aktív, s ebből a szempontból a világ marxi értelemben vett megváltoztatásának fontos eszköze.

Bizonyos, hogy a könyv nálunk is élénk érdeklődésre tarthat számot, és hasznos ismeretek megszerzésén túl, alkotó viták kiindulópontjául szolgálhat.

Székelly Sándor

D. M. Ugrinovic : A vallás specifikuma*

A marxista valláskutatók körében huzamosabb ideje kisebb-nagyobb megszakításokkal érdekes és tartalmas vita folyik a vallás meghatározásáról. A polémia elsősorban természetesen a vallás idealista és teológiai koncepciói ellen irányul, de egyben kiterjed a marxista filozófusok és vallástörténészek táborában támadt nézeteltérések tisztázására is. Ennek a vitának egyik fontos állomása — csak néhányat említünk — a lengyel Ateisták és Szabadgondolkodók Főbizottságának 1958-ban, Katowiben megtartott konferenciája, amelynek a vallás definíciója képezte tárgyát. A szóban forgó probléma megoldásához figyelemreméltó adalékokkal járult hozzá Kriveljov szovjet kutató „A vallás fogalmának alapvető meghatározásáról ismertetőjegye” (Вопросы истории религии и атеизма 4. köt. Moszkva, 1956.) és „Az animizmus-elmélet bírálatához” (Voproszi filozofii, 1956. 2. sz.) c. tanulmányában. Ugrinovic, aki az utóbbi években szintén a vallás meghatározásának kérdésével foglalkozik, először „Az ateista nevelés és a vallási pszichológia leküzdése” (Voproszi filozofii, 1961. 4. sz.) c. cikkével jelentkezett. E cikkében tanulmányozott probléma-komplexum kiszélesítésének és elmélyítésének eredménye az előttünk levő könyv.

Munkája, amely sok újszerű és gondolatébresztő megállapítást tartalmaz, négy fejezetre tagolódik, de tulajdonképpen mondanivalója két kérdésben sűrítendő össze.

Mi a vallás specifikuma? Ez az első kérdés, amelyre Ugrinovic válaszol. Feleletének módszertani kiindulópontja az a belátás, hogy a vallási visszatükrözés *módja* és *objektuma* között lényeges összefüggés van, amelyben az utóbbi meghatározza az előbit. A vallás éppen azért tükrözi a valóságot fantasztikus és hamis módon, mert a társadalmi létnek csupán *bizonyos oldalait* tükrözi vissza. A társadalmi létnek azok az összetevői vagy oldalai, amelyek az ember tudatában vallási képzeteket szülnék — rögzíti Ugrinovic —, voltaképpen olyan külső — természeti és társadalmi — erők, amelyek uralkodnak az emberen, szenvedést zúdítanak rá, és amelyeknek igazi természetét az ember nem tudja megmagyarázni.

Az objektív valóság e tényezői határozzák meg a vallási képzetek specifikumát is, amely nem más, mint a természetfölöttiben való hit. És itt, csak helyeselhető módon, differenciál: különbséget tesz a természet-

fölötti képzetek és a hit között. A természetfölötti képzetek — írja — az embereknek a környező valóságról kialakított hamis, torz képzei, amelyek benépesítik a világot reálisan nem létező lényekkel, vagy reális tárgyakat koholt, természetfölötti tulajdonságokkal ruháznak fel, vagy, végül, a reális tárgyak között fantasztikus, azaz természetfölötti kapcsolatokat tételeznek fel. A vallás specifikuma természetesen nem korlátozódik a természetfölötti képzetekre: a hívő hisz is ezen irreális lények, tulajdonságok és viszonyok létezésében.

A második kérdéskör, amely a szerző érdeklődésének középpontjában áll, ekként hangzik: melyek a vallás alkotóelemei? Véleménye szerint a vallás komplex társadalmi jelenség, a vallási ideológiából, a vallási pszichológiából és a vallási kultuszból tevődik össze.

Meggyőzően kimutatja, hogy a vallási tudat (a vallási nézetek és képzetek összessége) nem redukálható a vallási „elméleti tudatra”, a vallási ideológiára, mert ezen kívül a vallási tudat körébe tartozik még az un. „köznapi vallási tudat” is, más szóval, a vallási pszichológia.

Vallási ideológián teológiát ért, vagyis a vallási dogmák és tételek olyan rendszerét, amelyet teológusok dolgoznak ki, s amely igényt tart az alaposságra, a következetességre és a bizonyíthatóságra. Ide sorolja az un. „szent könyveket” (Bibliát, Koránt stb.), is, amelyek vallási dogmákat és morális előírásokat tartalmaznak, többé-kevésbé rendszerezett formában.

Ezzel szemben az átlagos hívő vallásos elképzelései nem alkotnak egységes dogma-rendszert, hanem csupán esetleges, jobbra-kaotikus eszmék, mitikus képzetek, érzések és hangulatok összefoglalói. A hívőknek ezt a „köznapi vallási tudatát” nevezi vallási pszichológiának.

Nagy figyelmet szentel a vallási pszichológia egyik fontos elemének, a vallási érzelemnek. Ezzel kapcsolatos vizsgálódásainak eredményeként leszögezi, hogy nincs semmiféle különleges, állítólag potenciálisan vagy effektíve meglevő „velünk-született vallási érzület”. Ellenben meghatározott társadalmi viszonyok közepette az istenhit speciális emocionális irányulásokat hoz létre. Ezek sajátos jellege nem a vallásos ember érzelmeinek tartalmában, hanem *irányában* és *tárgyában* rejlik. Az érzések tartalmán a pszichológia a tárgyhoz kapcsolódó emocionális viszonyok jellegét érti. Ebben az értelemben a vallás

* О специфике религии. (Izd. M. Univ., Moszkva, 1961.) 156 o.

természetes emberi érzelmek kíséretében jelentkezik. Így pl. a „vallási félelem” csupán a félelem egyik fajtája. A lényeg az, hogy a vallásos ember érzelmeinek legfőbb tárgya kigondolt, reálisan nem létező lény: szellem, isten stb. Ez a körülmény, persze, jelentősen motíválja ezeknek az érzelmeknek a szerepét. Meghatározott társadalmi tényezők tömegméretekben hozták létre azt a félelmet, amely „isteneket teremtett”. Természetesen, nemcsak a félelem szüli a vallást, hanem a vallás is a félelmet („Féljétek az istent, tiszteljétek a császárt!”). A vallási emóciók sajátos jellegének feltárással Ugrinovic jelentős lépést tett annak érdekében, hogy a marxista valláskutatók körében a vallási érzelmekkel kapcsolatban még mindig meglevő előítéleteket — melyeket olyan szaktekintélyek is tápláltak, mint Nyikolszkij és Hainchelin-felszámoljuk, és ezen a területen is kibontakozhassanak a kutatások.

A vallási tudat ezen összetevőinek genesisét illetően arra az álláspontra helyezkedik, hogy az öközösségi társadalomban még csak vallási pszichológiáról beszélhetünk. A vallási ideológia az osztálytársadalomban jön létre, amikor is a szellemi és a fizikai munkamegosztás következtében a kizsákmányolók körében megjelennek az ideológusok s velük együtt az ideológia.

A vallási pszichológia és a vallási ideológia között, mint kifejti, sajátos kölcsönhatás alakul ki az antagonisztikus társadalomban. Az osztályokra tagolódott társadalomban a „köznapi vallási tudat” a szociális viszonyokkal szembeni tehetetlenség közvetlen és ösztönös kifejezője. A kizsákmányoltak jelentős többségében szükségyszerűen vallásos hangulat és törekvés lép fel. Ez a táptalaja minden vallásnak. Bár a „köznapi vallási tudatot” a gazdasági viszonyok bizonyos elemei — a kizsákmányolás, az elnyomás és a társadalmi fejlődés spontán jellege — szülik, társadalmi funkciója tekintetében az mégis a kizsákmányolók helyzetét erősíti. Ez ellentmondás, de az objektív társadalmi valóság ellentmondása.

Ez az ellentmondás a társadalmi fejlődés előrehaladásával fokozatosan megoldódik. Ugyanis a természeti és társadalmi erőkkkel szembeni tehetetlenség a társadalom életének csupán egyik tendenciája, amely viszonylagos és meghatározott történelmi korszakokra jellemző. Vele szemben áll és ellentétes hatást fejt ki egy másik tendencia, nevezetesen az emberi létfeltételek aktív és egyre jelentősebb mértékű átalakításának tendenciája. Ez utóbbi a történelmi fejlődés folyamatában egyre fokozottabban érvényesül, ami kifejezésre jut abban is, hogy a vallás befolyása

fokozatosan csökken a kizsákmányoltak körében.

A vallási ideológia a kizsákmányolt tömegek vallási pszichológiájából táplálkozik. A kizsákmányolók ideológusai, jelen esetben a teológusok — bár a szerző nem mondja ki, de implicite benne foglaltatik koncepciójában — a tömegek kaotikus vallási képzeteit és körülhatárolatlan vallási hangulatát dogmarendszerre rögzítik, amely a vallási pszichológiánál élesebben és határozottabban juttatja kifejezésre a kizsákmányoló osztály érdekeit. Az ideológiává vált vallási tartalmak azután visszahatnak a „köznapi vallási tudatra”, s ezt az uralkodó osztály érdekeinek megfelelően formálják.

Ugrinovic álláspontja értelmében a vallás, kialakulásától kezdve, nemcsak képzetek rendszere, hanem kultikus cselekvések rendszere is, mivel a természetfölöttiben való hit elválaszthatatlanul összefonódik a természetfölötti lények tiszteletével. A tisztelet sajátos vallási cselekvések formájában jelentkezik, s ezeknek a rendszerét — amelynek segítségével a vallásos emberek nemcsak tiszteletüket fejezik ki, hanem egyben megpróbálnak hatást is gyakorolni a kigondolt, fantasztikus lényekre — nevezzük vallási kultusznak vagy másként szertartásnak.

Ezek a cselekvések csak a vallási képzetek alapján telítődnek meg sajátos vallási tartalommal. A kenyér és a bor elfogyasztása — ami egyébként mindennapos „profán” aktus — csak akkor válik „áldozássá”, ha megfelelő vallási képzetekkel társul. Ebből a szerző arra következtet, hogy a vallási komplexumban a vallási képzetek az elsődlegesek, és a vallási cselekvések csupán másodlagosak, mert az utóbbiak az előbbiektől függenek.

E kultikus cselekvések során a hívőknek a természetfölötti lényekhez való képzelt, illuzórikus viszonya mellett kialakulnak az emberek egymás közötti, teljes mértékben reális kapcsolatai: a primitív varázsló vagy sámán és a közösség tagjai, a papság és a „világiak” közötti viszony, valamely vallási csoporton belül az egyszerű hívők közötti viszony. Ily módon a kultusz a hívőknek egyrészt a természetfölötti erőkhöz való *illuzórikus*, másrészt egymáshoz való *reális* viszonyából tevődik össze.

Továbbá rámutat arra is, hogy a kultusz a vallás legkonzervatívabb eleme. Ezt, mint kifejti, kézzelfoghatóan demonstrálják a mai keresztény szertartások, amelyekben rég letűnt korok kultusz-maradványait fedezhetjük fel. Az áldozásban a totemállat húsának szertartásos elfogyasztása maradt fenn. A keresztelés, az utolsó kenet,

az esőért könyörgő ima az ősi mágia elemeit őrizte meg. A szentek és a szent források csodatevő erejébe vetett hitben pedig a fetisizmus maradványai jelentkeznek. Mindezt azzal magyarázza, hogy az ősvallásokon győzelmet aratott kereszténység asszimilálta a legyőzött vallások szertartási elemeit — hozzá kell tennünk, hogy desztillátum formájában —, és a maga céljainak megfelelően használta, illetve használja fel.

Úgy véljük, már az eddigiekből is kitűnik, hogy a szerző a marxista valláselmélet néhány alapvető, de erősen vitatott kérdésében a maga véleményét mondja ki, ami önmagában is bátor tudományos tett. Értékét csak növeli, hogy koncepciójával alapjában véve, megítélésünk szerint, egyet lehet érteni. Akadnak azonban részlet-problémák, amelyekben vitatkoznunk kell Ugrinoviccsal.

Félreértésre adhat alkalmat az, hogy az ún. „köznapai vallási tudatot” vallási pszichológiának nevezi. Ugyanis vallási pszichológián, vagy még pontosabban, valláspszichológián a polgári pszichológiának azt a diszciplínáját értjük, amely a vallásos psziché jelenségeit tanulmányozza. Ráadásul e fogalomnak pejoratív jelleget kölcsönözött az a körülmény, hogy a mai polgári valláspszichológia irányzatai közvetlenül vagy közvetve a vallás szolgálatába állítják kutatásaikat. Ebből adódóan tehát el kell határolnunk a fogalomhasználat terén is a „köznapai vallási tudatot” a polgári, különösképpen pedig a mai polgári vallási pszichológiától. Ennek szükségességét maga is a szerző is látja, annál is inkább, mert az orosz nyelvben e fogalmak nyelvi kifejezési formái teljesen azonos alakot öltenek

(religioznaja pszihologija). A problémát oly módon oldja meg, hogy az iménti kifejezést a „köznapai vallási tudat” megjelöléseként idézőjel nélkül használja, a polgári valláspszichológia megjelölésére alkalmazva pedig idézőjelbe teszi. E látszat-elhatárolás helyett viszont, úgy gondoljuk, helyesebb lenne a „köznapai vallási tudatot” vallási pszichének nevezni.

Bár a vallási psziché és a vallási ideológia lényegét helyesen ragadja meg a szerző, kölcsönös összefüggésüket viszont, úgy tűnik, kissé leegyszerűsíti, mivel az előbbit csak a kizsákmányolt, az utóbbit csak az uralkodó kizsákmányoló osztályok vallási tudataként tárgyalja. Jóllehet ez a fő jellemzője az antagonsztikus társadalmak vallási tudatának, de emellett nem kétséges, hogy esetenként a kizsákmányoló osztályok maguk is, ideológusaik révén, ideológiává tömörítik vallási pszichéjüket, és más részről a kizsákmányoló osztályoknak is megvan a sajátos, osztályhelyzetükről táplálkozó vallási pszichéjük, amely jelentős mértékben hozzájárul vallási ideológiájuk megformulásához. Tehát a vallási psziché és ideológia kölcsönhatása jóval bonyolultabb képletű jelenség, mint ahogy azt Ugrinoviccs jellemzi.

Talán fölösleges hangsúlyoznunk, hogy a recenzált könyv ennek ellenére igen értékes. Külön említést érdemel polemikus anyaga, amelyben a német polgári valláspszichológiával (M. Weber, E. Troeltsch, J. Wach, G. Mensching), a pozitivistá-empirikus és a teológiai valláspszichológiai iskolával, a tyloiri animizmus-elmélettel, a frazeri mágia-konceptióval, Dürkheim és Max Müller teóriáival száll vitába a szerző. Somogyi János

J. B. Borev: Alapvető esztétikai kategóriák*

J. B. Borev könyve az esztétikai irodalom egyik legvitatottabb problémakörét elemzi. A munkát magas elméleti színvonal jellemzi. A szerző egyes tételei ugyan még alaposabb és konkrétabb bizonyításra szorulnak, mégis kétségtelen, hogy ez a könyv a szovjet esztétikai irodalom legjobb alkotásai közé tartozik. Az esztétikai kategóriák elemzése során a szerzőnek sikerült alkotó módon alkalmaznia és bizonyos pontokon tovább fejlesztenie azokat az eredményeket, amelyeket a Marx előtti esztétika elért. Külön is figyelmet érdemel, hogy Borev eredményesen használta fel Plehanov gazdag elméleti hagyatékát.

A könyv két részből áll. Az első részben röviden, a második rész megértéséhez szük-

séges mértékben, tájékoztat az esztétikai nézetek fejlődéséről a görög filozófiától a marxizmus kialakulásáig. A második rész az alapvető esztétikai kategóriák tudományos, marxista értelmezését igyekszik nyújtani. A marxista—leninista esztétika kategóriáival kapcsolatos fejtegetéseket két csoportra tagolhatjuk. Borev először a valóság és a művészetek olyan esztétikai kategóriáival foglalkozik, mint a szép, a fenséges, a tragikus és a komikus stb. Ezután a művészet bizonyos ismeretelméleti kérdéseit elemzi, abból az alapelvből kiindulva, hogy a művészetek a valóság képszerű visszatükrözését nyújtják.

A mű utolsó fejezete az esztétikai revizionizmus kérdéseit tárgyalja. A magyar

* Основные эстетические Категории. Москва, Гос. Изд. Высшая Школа 1960. 444 о.

olvasó számára különösen érdekes azoknak az elemzéseknek az ismertetése, amelyek hazánkban az ellenforradalom után Lukács György elméleti tevékenységét bírálták. A szerző részletesen tájékoztatja a szovjet olvasókat Szigeti József közismert Lukács-bírálatáról, taglalja Forgács László véleményét Lukács Györgyről. A szerző a bírálat lényegében egyetért, de Lukácsnak a különösről, mint esztétikai kategóriáról alkotott elméletét érdekesnek és megvitatásra érdemesnek tartja.

A mű legkiemelkedőbb részét azok a fejezetek alkotják, amelyek a valóság és a művészetek alapvető esztétikai kategóriáit tárgyalják. Az esztétikum lényegét a szerző a tárgyak és a jelenségek társadalmi tulajdonságaként határozza meg: az esztétikum kategóriája kifejezi az ember mint társadalmi lény valóság feletti uralmának a természetök fejlettségi fokától függő mértékét. Ez a meghatározás nem elég átfogó, nem elég általános, csak a természet jelenségeinek esztétikai értékelésénél érvényes, de a társadalmi jelenségek esztétikai tulajdonságait tükröző tragikus és komikus kategóriája esetében már nem kielégítő. Ha az esztétikum általános meghatározását lehet is kifogásolni, kétségtelen, hogy az egyes kategóriák külön-külön kellő elemzésben részesültek. Még a fenti hiba ellenére is, véleményünk szerint, ez a munka a legkövetkezetesebb, a belső ellentmondásoktól a legmentesebb az utóbbi évek esztétikai irodalmában.

A szép kategóriáját a szerző lényegileg Plehanov esztétikai munkái alapján dolgozta fel („Levelek cím nélkül” 1899—1900.). A szöveg mint a jelenségek társadalmilag hasznos, pozitív tulajdonságait határozza meg. Nagyon érdekes a szerzőnek az esztétikai érzések biológiai feltételeiről adott elemzése is. A szépről szóló fejezet a munka legjobb részei közé tartozik, és kitűnő összefoglalása annak, amit a marxista esztétika ennek a kategóriának az elemzése során eddig elért.

A legsikerültebb részek közé tartozik a fenségesről írt fejezet. A szerzőt már ezért is külön elismerés illeti, mert ezen a területen, bizonyos mértékig, úttörő munkát végzett. A fenségest a következőképp határozza meg: „A fenséges jelenség objektív társadalmi jelentősége mértéken felül nagy és rendkívül általános, teljes megismerése (és az ember szolgálatába állítása) az emberiség előtt álló feladat; a társadalom további fejlődése a fenségesnek még további határait, még jelentősebb tulajdonságait, minőségi jegyeit tárja majd fel. Ennek eredményeként a fenséges átélések az esztétikai élvezet mellett az embert a lelkesedés, egyben — ha hiányzik a tárgy

feletti teljes uralom — a félelem érzése is tölti el.” Mivel ennek a kategóriának a szocialista realista művészetben fontos szerepe van, a műnek ezt a fejezetét különösen érdekesnek tartjuk.

Jól sikerült a tragikus elemzése is. A szerző kitűnően felhasználja Arisztotelész és Hegel elméleti eredményeit. A tragikus elemzése során a szerző egy új fogalmat alkot, az „atragédia” fogalmát. Ez a kategória a tragikusnak az imperializmus feltételei közötti felbomlása kifejezésére szolgál. Az imperialista társadalom a teljes egoizmushoz, erkölcsi szolipszizmushoz vezet. A társadalomtól teljesen elszigetelt, egoista egyéniség bukása nem nyújt érzelmi feloldódást; a bukás az egyén számára az egész világ bukásával egyenlő. Ezt az elbukást nevezi Borev „atragédiának”, a tragédia ellentétének. A tragédia, a tragikus bukás mindig társadalmilag jelentős, értékes egyéniség bukása. A tragédia feltételez tudatos önfeláldozást, harcol a társadalmilag haladó eszmék győzelméért, és végső kicsengését tekintve, mindig optimista. Következésképp az imperialista társadalom által az erkölcsi szolipszizmushoz eljutott egyéniség bukása nem tragédia, hanem annak ellentéte: „atragédia”.

A komikus kategóriáját már sokkal gyengébben sikerült a szerzőnek elemeznie. Lényegileg újat nem nyújt ebben a fejezetben. A komikusnak társadalmi szempontból neveltséges jelenséggé váló meghatározását nem tarthatjuk kielégítőnek már csak azért sem, mert ez a meghatározás még nem mond semmit sem arról, hogy mit tarthatunk társadalmilag neveltségesnek. A tragikus kategóriája esetében a szerző világosan meghatározta, hogy tragédia a társadalmi életben akkor keletkezik, amikor az újnak a régi elleni szükségszerű harca az adott időben nem vezethet győzelemre. A komikus elemzése során nem sikerült ezt a magas elméleti színvonalat elérnie. De ettől függetlenül ez a rész is komoly segítséget nyújt a valóság komikus jelenségeinek és ábrázolásuknak a megértéséhez.

Ezután a művészetnek mint a valóság képszerű visszatükrözésének sajátosságait taglalja a szerző. Erről a fentiekben már volt szó, itt csak a következőt szeretnénk megjegyezni: a szerző a művészet sajátosságait a valóság esztétikai tulajdonságainak visszatükröződéseként fogja fel. Részletesen elemzi a valóság esztétikai tulajdonságai és a művészet sajátosságai közti összefüggéseket, figyelemmel kíséri, hogyan változott a művészet az embernek a valósághoz való esztétikai viszonya megváltoztatásával. Érdekesnek tartjuk a stílus és az alkotó módszer közti összefüggések elemzését is.

Az esztétikai kategóriák adott csoportosításával egyet lehet érteni. Kár, hogy a szerző a művészet gnoszeológiai kérdéseit viszonylag röviden elemzi. A valóság és a művészetek esztétikai tulajdonságait tükröző kategóriák elemzése sokkal alaposabb. Ez azzal magyarázható, hogy a művészetek, gnoszeológiai kérdéseit tárgyaló fejezetek a mű előző kiadásában még nem szerepeltek, és a szerzőnek még nem sikerült elég alapo-

san elemeznie az esztétikai kategóriák két csoportja közt meglévő kapcsolatot. A mű utolsó, az esztétikai revizionizmussal foglalkozó fejezetét különösen érdekesnek tartjuk a magyar olvasó számára. Kíváncsú lenne ezt a 28 ív terjedelmű könyvet magyarra lefordítani. Kétségtelen, hogy hiányosságai ellenére is kitűnő munka.

Jakócs Dániel

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1961. ÉVI FILOZÓFIAI IRODALOM VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA II. RÉSZ

1. Általános jellegű művek

Handwörterbuch der Sozial-Wissenschaften.
(Hrsg. von E. v. Beckorath e. a.)
Stuttgart, Fischer 168 p.

XII. International Philosophy Congress.
Venice, 1958. 12. vol. Firenze, Sansoni.

2. Dialektikus és történelmi materializmus

Blakeley, T. J.E.: Soviet Scholasticism.
Dordrecht, Reidel, XIII + 176 p.

Босенко, В. А.: К вопросу о диалектике взаимоотношения «взрыва» и «скачка» в процессе движения. Киев, Изд. ун.-та, 130 с.

Cottier, G. M.—M.: Du Romantisme au
Marxisme. Paris, Alsatia, 232 p.

Cvekl, L.: Lid a osobnost v dejínách. Studie
z materialistické teorie dejin. Praha,
Stát. nakl.-vi polit. lit., 293 p.

*Домрачев, Г. М.—Ефимов, С. Ф.—Тимо-
феева, А. В.:* Закон отрицания отрица-
ния. Москва, Высшая школа, 139 с.

Fajkus, B.: Materiální jednota sveta.
Praha, Stát. nakl.-vi polit. lit., 113 p.

Filozofie a prirodni vedy, sbornik. Praha,
SNPL., 692 p.

Garaudy, R.E.: Perspectives de l'homme.
Paris, P. U. F., 354 p.

Hrzal, L. — Mácha, K.: Predmet a
metoda historického materialismu.
Praha, Stát. nakl.-vi polit. lit., 155 p.

Klaus, G.: Kybernetik in philosophischer
Sicht. Berlin, Dietz, 492 p.

Кули-Заде, З.: Роль надстройки в антаго-
нистическом обществе. Баку, 170 с.

Kusy, M.: Uvod do filozofie. Bratislava.
Osveta, 320 p.

Leff, G.: Tyranny of Concepts. (A critique
of marxism.) London, Merlin Bros.,
203 p.

Lenin, V. I.: Collected Works. Vol. 38.
Philosophical Notebooks. London,
Lawrence and Wishart, 638 p.

Мальковский, Г. П.: О массе и энергии в
современной физике. Казань, Изд. ун.-та,
178 с.

Мечников, И. И.: Этюды о природе чело-
века. Москва, АН СССР, 288 с.

Новинский, И. И.: Понятие связи в марк-
систской философии. Москва, Высшая
школа, 200 с.

Павлов, В. Т.: Отношение между поня-
тиями. Киев, Изд. ун.-та, 174 с.

Платонов, Г. В.: Диалектический мате-
риализм и вопросы генетики. Москва,
Соцэкгиз, 162 с.

Протасеня, П.: Проблемы общения и
мышления первобытных людей. Минск,
Минист. обр. БССР, 152 с.

Ruzanski, T.: Obrona potoczego rozumu.
Warszawa, Wiedza powszechna, 195 p.

Rybák, J.: Doba a umění. Praha, CS., 216 p.

*Sbornik Filozofickej fakulty University
Komenského, Philosophica.* Bratislava,
SPN., 383 p.

*Sbornik pro dějiny prirodnich ved a tech-
niky.* VI, Praha, NČSAV, 312 p.

*Sbornik II. ideologicko-metodologicke kon-
ference prirodovědecké fakulty Univ.
J. E. Purkyně v Brně.* Praha, SPN.,
92 p.

Шорохова, Е. В.: Проблема сознания в
философии и естествознании. Москва,
Соцэкгиз, 363 с.

Studies in Soviet Thought. (Ed.: M. M.
Bochenski and T. J. Blakeley.) Dor-
drecht, Reidel, IX + 141 p.

Uher, J.: Filozofia v boji o dnesok. Probl-
émy rozvoja filozofie na Slovensku po
roku 1945. Bratislava, SAV., 250 p.

Tucker, R.: Philosophy and Myth in Karl
Marx. Cambridge U. P., 263 p.

Васецкий, Г. С.: Развитие В. И. Лениным
марксистской философии в борьбе с
ревизионизмом (1907—1913 гг.). Москва,
Высшая школа, 326 с.

Vešek, J.: Novodobé harmonické systémy
z hľadiska vedecké filozofie. Praha,
Nakl.-vi SCS Panton, 359 p.

*Въпроси на диалектичeskия материализъм
и на частните науки* (Ред.: Поликаров).
София, БАН, 838 с.

Vogel, H.: Zum philos. Wirken Max
Plancks. Berlin-Ost, Akad.-Verl., 255 p.

3. A filozófiatörténet klasszikusai

- Erasmus — Luther* : Discourse on Free Will. (Ed.: Ernst F. Winter.) N. Y., Ungar, XIII + 138 p.
- Kierkegaard, S.* : Der Einzelne und sein Gott. Freiburg, Herder, 180 p.
- Pines, S.* : A New Fragment of Xenocrates and its Implications. Philadelphia, American Phil. Soc., 23 p.
- Plato* : Collected Dialogues. N. Y., Pantheon, XXV + 1743 p.
- Platon* : Frühdialogie. Stuttgart, Artemis, 392 p.
- Plato's Meno*. Cambridge, U. P., VIII + 474 p.
- Smetana, A.* : Sebrané spisy II. Praha, NČSAV, 295 p.
- Taylor, R. ed.* : The Will To Live: Selected Writings of Arthur Schopenhauer. N. Y., Doubleday, XXVII + 365 p.
- Utopisti* (vyber). Bratislava, SVPL, 44 p.
- Voltaire* : Philosophical Dictionary. (Ed.: Wade Baskin.) N. Y., Phil Libr., 182 p.

4. Filozófiatörténet

- Anscombe, B. E. M. — Greach, P. T.* : Three Philosophers: Aristotle, Aquinas, Frege. Ithaca, Cornell U. P., XX + 162 p.
- Aristote et les Problemes de Méthode* (Symposium Aristotelicum). Louvain, U Publ., 362 p.
- Ayrault, R.* : La Genèse du romantisme allemand. Situation spirituelle de l'Allemagne dans la deuxième moitié du XVIII-e siècle. Paris, Aubier, 382 p.
- Boas, G.* : Rationalism in Greek Philosophy. Baltimore, Hopkins, XII + 488 p.
- Buhnet, J.* : Greek Philosophy — Thales to Plato. London, Macmillan, X + 360 p.
- Chiodi, P.* : La Deduzoine Nell-opera di Kant. Torino, Taylor 243 p.
- Chuang Tzu* Taoist Philosopher and Chinese Mystic. London, Allen and Unwin, 335 p.
- Colomer Eusebio, S. J.* : Nikolaus von Kues und Raimund Llull. Berlin, de Gruyter, 200 p.
- Constantino, A.* : Arthur Schopenhauer, Precursore del Tu Se Me? Milano, Tu Sei Me, 20 p.
- Day, C. B.* : The Philosophers of China: Classical and Contemporary. N. Y., Phil. Libr., 1962., 426 p.
- Disertori, B.* : Mazzini filosofo. Trente, Temi, 220 p.
- Düring, I.* : Aristotle's „Protrepticus”. Göteborg, 295 p.
- Flew, A.* : Hume's Philosophy of Belief; A Study of His First Inquiry. N. Y. Humanities., IX + 268 p.
- Gaiser, K.* : Platon und die Geschichte. Stuttgart, Holzboog; Bad Cannstatt, Fromann, 42 p.
- De Gennaro, A. A.* : The Philosophy of Benedetto Croce; An Introduction.: N. Y. Phil. Libr. 103 p.
- Gerlo, A.* : Lukrez-Gipfel der antiken Atomistik. Berlin, Akad. 20 p.
- Harris, B. F.* : Cicero as an academic. A study of “De nature deorum”. Auckland, U. of Auckland, 37 p.
- Lamana, E. P.* : Storia delle filosofie “Medio e Rinascimento”. Florence, Monnier, 467 p.
- Lugarini, L.* : Aristotele e L'Idée della filosofia. Firenze, La Nuova Italia Ed., IX + 278p.
- Mc Inérny, R. M.* : The Logic of Analogy: An Interpretation of St. Thomas. The Hague, Nijhoff, X + 184 p.
- Mc Rae, R.* : The Problem of the Unity of the Sciences: Bacon to Kant. Toronto, U. of Toronto P., X + 148 p.
- Meulen van der, J.* : Hegel, Die gebrochene Mitte. Hamburg, Meiner, 368 p.
- Miles, L.* : Croft and the Platonic Tradition. La Salle, Ill., Open Court, XIX + 239 p.
- Mill, J. S.* : The Philosophy of... (Ed: M. Cohen) N. Y., The Modern Libr., XXXVIII + 530 p.
- Mylonas, G. E.* : Eleusis and the Eleusinian Mysteries. Princeton, Princeton U. P., XX + 346 p.
- Pieper, J.* : Scholasticism. (Personalities and Problems of Mediaeval Philosophy.) London, Faber, 192. p.
- Raju, P. T.* : Indian Idealism and Modern Challenges, Chandigarh. Panjab, U. Publ. Bureau, 208 p.
- Rutten, C.* : Les catégories du monde sensible dans les „Ennéades” de Plotin. Paris, Société d'Édition „Les Belles Lettres”, 140 p.
- Ryan, J. K.* (ed.): Studies in Philosophy and the History of Philosophy. Vol. I. Washington, The Catholic U. of America P., VII + 221 p.
- Solmsen, F.* : Aisthesis in Aristotelian and Epicurean thought. Amsterdam, Noordhollandsche uitgevers maatschappij, 24 p.
- Solmsen, F.* : Cleanthes or Posidonius? The basis of stoic physics. Amsterdam, Noordhollandsche uitgevers maatschappij, 27 p.
- The Story of Scottish Philosophy.* (Ed.: D. S. Robinson) N. Y., Exposition P., 290 p.
- Thesleff, H.* : An Introduction to the Pythagorean Writings of the Hellenistic Period. Abo Akademi, 140 p.
- Vattimo, G.* : Il Concetto di Fare in Aristotele. Torino, U. di Torino, 145 p.

- Vuia, O.* : Remontée aux sources de la pensée occidentale. Paris, Centre Roumain de recherches, 121 p.
- Widgery, A. G.* : Interpretation of Hystory from Confucius to Toynbee. London, Allen and Unwin, 260 p.
- Wolff, H. M.* : Leibnitz, Bern, Francke, 442 p.

5. Ismeretelmélet és logika

- Armstrong, D. M.* : Perception and the Physical World. N. Y., Humanities, XII+196 p.
- Ayer, A. J.* : The Foundation of Empirical Knowledge. London, Macmillan, X+276 p.
- Brennan, J. C.* : A Handbook of Logic. N. Y., Harper, XI+250 p.
- Bridgman, P. W.* : The Logic of Modern Physic. N. Y., Macmillan, XIV+228 p.
- Buchler, J.* : The Concept of Method. N. Y., Columbia U. P., VII+180 p.
- Bunge, M.* : Intuition and Science. Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1962., X+142 p.
- The Concept and the Role of the Model in Mathematics and Natural and Social Sciences.* (Proceedings of Colloquium Dordrecht) Reidel, 194 p.
- Current Issues in the Philosophy of Science.* (Ed.: H. Feigl and G. Maxwell.) N. Y., Holt, Rinehart and Winston, IX+484 p.
- English Hill, T.* : Contemporary Theories of Knowledge. N. Y., Ronald, X+583 p.
- Hall, E. W.* : Our Knowledge of Fact and Value. Chapel Hill, U. of North Carolina P., 214 p.
- Heller, T.* : Logik und Axiologie der analogen Rechtsanwendung. Berlin, de Gruyter, XIX+145 p.
- Keene, G. B.* : Language and Reasoning. London, van Nostrand, X+136 p.
- Khatchadourian, H.* : The Coherence Theory of Truth. (A critical evaluation.) Beirut, American U., XI+230 p.
- Von Leyden, W.* : Remembering: A Philosophical Problem. N. Y., Philosophical Library, 128 p.
- Логико-грамматические очерки.* (Ред.: Баженов и др.) Москва, Высшая школа, 257 с.
- Miller, B.* : The Range of Intellect. London, Chapman, 251 p.
- Nicod, J.* : Le Problème logique de l'induction. Paris, P. U. F., VII+83 p.
- O'Neill, R. F. S. J.* : Readings in Epistemology. Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1962., VIII+240 p.
- Otázky dialektiky poznania.* (Red.: I. Hrusovsky.) Bratislava, SAV, 376 p.

- Paul, L.* : Persons and Perception. London, Faber and Faber, 231 p.
- Павлов, Т.* : Теория на отражението и нашата съвременност. София, БАН, 168 с.
- Поликарпов, А.* : Материя и познание. Вопросы на марксистическата теория на познанието. София, БАН, 188 с.
- Popper, K. R.* : On the Sources of Knowledge and of Ignorance. Oxford U. P., 33 p.
- Runes, D. D.* : The Art of Thinking. N. Y., Phil. Libr., 90 p.
- Scholz, H.* : Concise History of Logic. N. Y., Phil. Libr., VIII+140 p.
- Strawson, P. F.* : Introduzione alle teoria logica. Turin, Einaudi Ed., XXII+344 p.
- Stoll, L. L.* : Sets, Logic and Axiomatic Theories. London, Freeman, 349 p.
- Toulmin, S.* : Foresight and Understanding: An Enquiry into the Aims of Science. Bloomington, Indiana U. P., 116 p.
- Ungersma, A. J.* : The Search for Meaning. London, Allen and Unwin, 188 p.
- Veltri, L.* : Logica e matematica. Turin, ILTE, 406 p.
- Weigen, G. — Madden, A. G.* : Knowledge: Its Values and Limits. New Jersey, Prentice-Hall, VIII+118 p.
- Whitehead, A.* : The Interpretation of Science. N. Y., Liberal Arts P., XIV+724 p.
- Windelband, W.* : Theories in Logic. N. Y., Phil. Libr., X+81 p.
- Zeichen und System der Sprache.* Veröffentlichung des I. Intern. Symposiums „Zeichen und System der Sprache“. Berlin, Akad. Verl., XII+289 p.

6. Mai burzsoá filozófia

- Adler, G.* : The Living Symbol: A Case Study in the Process of Individuation. N. Y., Bollingen Foundation, 463 p.
- Adler, M. J.* : The Idea of Freedom: A Dialectical Examination of the Controversies about Freedom, Vol. II. N. Y. Doubleday, X+754 p.
- Arendt, H.* : Between Past and Future. Faber, 246 p.
- Armstrong, D. M.* : Perception and the Physical World. London, Routledge and Kegan Paul, XII+196 p.
- Austin, J. L.* : Philosophical Papers Ed.: J. O. Urmson and G. J. Warnock. Oxford U. P., Clarendon, 242 p.
- Banfi, A.* : Filosofi contemporanei; a cura di Remo Cantoni. Milan, Parenti Ed., XVIII+360 p.
- Barrett, W.* : Irrational man. A study in existential philosophy. London, Heinemann, 278 p.

- Bentz, H. W.* : Karl Jaspers in Übersetzungen. Frankfurt/M, Bentz.
- Bibliographic Sources of Existential Thought.* Comp. by Arthur Burton and Donald T. Lunde. San Jose, Agnews State Hospital, 52 p.
- Blanshard, B.* : Reason and Goodness. N. Y., Macmillan, 451 p.
- Brightbill, Ch. K.* : Man and Leisure: A Philosophy Recreation. Prentice Hall, XI+292 p.
- Bross, I. D. J.* : Prévission et Décisions rationnelles. Paris, Dunod.
- Carvalho Domingo* : Die ontische Struktur. Pfullingen, Neske, 184 p.
- Chambers F. P.* : Perception, Understanding and Society: A Philosophical Essay on the Arts and Sciences and on the Humaine Studies. London, Sidwick and Jackson, 300 p.
- Churchman, C.* : Prediction and Optimal Decision: Philosophical Issues of a Science of Values, Englewood Cliffs, Prentice Hall, XV+394 p.
- University of Colorado Studies.* Series in Phil. Colorado, U. of Colorado P., 107 p.
- Conrad—Martius, H.* : Der Selbstaufbau der Natur. München, Kösel, 498 p.
- Corvez, M.* : La Philosophie de Heidegger. Paris, P. U. F., 134 p.
- Danzer—Vanotti, H.* : Die Strahlen des Lichtes; Die Erklärung des Michelson-Experiments heute. Schwenningen/Neckar, Kuhbdruck Verl. 154 p.
- D'Arcy, E.* : Conscience and its right to freedom. London, Sheed and Ward, X+277 p.
- Das, M. N.* : The Political philosophy of Jawahrlal Nehru. London, Allen and Unwin, 256 p.
- Dilthey, W.* : Meaning in History. W. Dilthey's Thoughts on History and Society. (Ed.: H. P. Rickman), London, Allen and Unwin, 170 p.
- Experience, Existence and the Good,* Essays in honour of Paul Weiss. (Ed.: I. C. Lieb), Southern Ill., U. P., X+309 p.
- Le Fait et le Droit.* Bruxelles, Bruylang, 278. p.
- Filosofia della alienazione e analisi esistenziale.* (By various authors.) Padova, CEDAM., 250 p.
- Feick, H.* : Index zu Heideggers „Sein und Zeit“. Tübingen, Niemeyer 106 p.
- Findlay, J. N.* : Values and Intentions: A Study in Value-Theory and Philosophy of Mind. London, Allen and Unwin; N. Y., Macmillan, 442 p.
- Fischer, R.* : Masse und Vermassung. Zürich, Polygraphischer V. 107 p.
- Galeffi, R.* : Presencia de Bergson. Bahia, da Bahia, 83 p.
- Galuppi, P.* : Lettere filosofiche. Florenz“ Monnier, XIX+163 p.
- Gryst, E.* : Talk Sense! A Pilgrimage Through Philosophy. N. Y., Macmillane IX+111 p.
- Guillant, L.* : Jeunes «difficites» ou temps difficiles? Paris, Scarabée, 79 p.
- Haecker, T.* : Satire und Polemik. Der Geist des Menschen und die Wahrheit. München, Kösel, 449 p.
- Hall, E. W.* : Our Knowledge of Fact and Value. (Intr.: E. M. Adams.) Chapel Hill, U. of North Carolina XVIII+220 p.
- Hart, H. L. A.* : Punishment and the Elimination of Responsibility. U. of London, Athlone P., 32 p.
- Häusler, F.* : Weltenwille und Menschenziele in der Geschichte. Dornach, Philosoph.-anthroposophischer V., 183. p.
- Hesse, M. B.* : Forces and Fields. Edinburgh, Nelson, X+318 p.
- Jameson, F.* : Sartre: The Origins of a Style. New Haven, Yale U. P., XII+224 p.
- Jones, O. R.* : The Concept of Holiness. London, Allen and Unwin, 200 p.
- Juritsch Martin, S. A. C.* : Sinn und Geist, ein Beitrag zur Deutung der Sinne in der Einheit des Menschen. Freiburg/Schweiz, U. V., 316 p.
- Kaminski, S.* : Pojecie Nauki I Klsyfikacja Nauk. Lublin, Towarzystwo Naukowe Katolickiego U. Lubelskiego, 154 p.
- Kirkwood, M. M.* : Santayana: Saint of the Imagination. Toronto, U. of Toronto P., XII+240 p.
- Landsberg, P. T.* : Entropy and the Unity of Knowledge. Cardiff, U. Wales P., 27 p.
- Lane, R. E.* : The Liberties of Wit: Humanism, criticism and the Civic Mind. New Haven, Yale U. P., 141 p.
- Linke, P. F.* : Niedergangerscheinungen in der Philosophie der Gegenwart: Wege zu ihrer Überwindung. München/Basel, Reinhardt, 154 p.
- Lovejoy, A. O.* : The Reason, the Understanding and Time. London, Hopkins; Oxford U. P., 210 p.
- Lovejoy, A. O.* : Reflections on Human Nature. Baltimore, Hopkins, VI+275 p.
- Margenau, H.* : Open Vistas: Philosophical Perspectives of Modern Science. New Haven, Yale U. P., X+256 p.
- Mauchaussat, G.* : L' Idéalisme de Lachelier. (Bibliothèque de Philosophie Contemporaine) Paris, P. U. F., 224 p.
- Matheson, R.* : The Philosophy of All Possible Revelation. N. Y., Greenwich Book Publ., 100 p.
- Melden, A. I.* : Free Action. London, Routledge and Kegan Paul, X+226 p.

- Meisen Van A. G.*: Science and Technology. Louvain, Nauwelaerts; Pittsburgh, Duquesne U. P., IX+373 p.
- Mullin, A. A.*: Philosophical Comments on the Philosophies of Charles Saunders Peirce and Ludwig Wittgenstein. U. of Illinois, 68 p.
- Murphely, M. G.*: The Development of Peirce's Philosophy. Harvard U. P.; London, Oxford U. P. IX+432 p.
- Oppenheim, F. E.*: Dimensions of Freedom. N. Y., St. Martin's P., 242 p.
- Orsini, G. N. G.*: Benedetto Croce: Philosopher of Art and Literary Critic. Carbondale, Southern Ill. U. P., X+379 p.
- Ortes, G.*: Riflessioni di un filosofo americano. Turin, Einaudi, XXXI+105 p.
- Osborn, A. W.*: The Future Is Now: The Significance of Precognition (Intr. E. J. Garnett). New Hyde Park, N. Y., U. Books, 1962., 254 p.
- Papi, F.*: Il pensiero di Antonio Banfi. Milan, Parenti, XIII+545 p.
- Passmore, J.*: Philosophical Reasoning. London, Duckworth, IX+150 p.
- Popper, K. R.*: The Poverty of Historicism. London, Routledge and Kegan Paul, X+166 p.
- Prospects for Metaphysics: Essays of Metaphysical Exploration.* N. Y., Philosophical Libr., 240 p.
- Radhakrishnan*: An idealist View of Life. London, Unwin Books, 279 p.
- Randall, J. H.*: The School of Padua and the Emergence of Modern Science. Padua, Antenore, 141 p.
- Raymond, A.*: Dimensions de la conscience historique. Paris, Plon, 341 p.
- Reininger, R.*: Nachgelassene philosophische Aphorismen aus den Jahren 1948—1954. Wien, Österreichische Akad. der Wissensch. Phil Hist. Klasse, 229 p.
- Relativism and the Study of Man.* Princeton, Van Nostrand.
- Rintelen, J. von*: Beyond Existentialism. London, Allen and Unwin, 264 p.
- Roczniki Filozoficzne, Prace Z Zakresu Filozofii Przyrody, Tom VIII, zeszyt 3.* Lublin, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 150 p.
- Russell, B.*: Fact and Fiction. London, Allen and Unwin, 292 p.
- Russolo, L.*: Al di la della materia. Milan, Ferriani, 396 p.
- De Santillana, G. D.*: The Origins of Scientific Thought. N. Y., New American Libr., 320 p.
- Scheler, M.*: Ressentiment. Glencoe, Illinois, Free P., 201 p.
- Schlegel, R.*: Time and the Physical World. Michigan, The Michigan State U. P., 211 p.
- Schweitzer, A.*: Pilgrimage to Humanity. N. Y., Philosophical Libr., 107 p.
- Self, Religion, and Metaphysics: Essays in Memory of James Bissett Pratt.* (Ed.: G. E. Myers.) N. Y., Macmillan, X+241 p.
- Severgnini, D.*: La Inevitable Illusione. Turin, Societa Ed. Internazionale, 266 p.
- Spazier, K.*: Antiphädon oder Prüfung einiger Hauptbeweise für die Einfachheit und Unsterblichkeit der menschlichen Seele. Berlin, Akad. 145 p.
- Stace, W. T.*: Mysticism and Philosophy. London, Macmillan, 349 p.
- Strich, W.*: Telos und Zufall. Tübingen, Niemeyer, 245 p.
- Swabey, M. C.*: Comic Laughter; A Philosophical Essay. New Haven, Yale U. P., VI+251 p.
- Taylor, P. W.*: Normative Discourse. Englewood Cliffs, Prentice-Hall, XVII+360 p.
- Thévenaz, P.*: La Condition de la Raison Philosophique. Neuchâtel, Baconnière, 1960., 188 p.
- Tonnies, F.* — *Paulsen, F.*: Briefwechsel 1876—1908. (Ed.: O. Klose etc.) Kiel, Hirt, XX+422 p.
- Veltri, L.*: Spiritualismo Positivo. Palermo Mori and Figli, 50 p.
- Varola y Morales, F.*: Obras de F. Varela. (Lecciones de filosofia.) La Habana, U. de la Habana, 325 p.
- Waddell, W.*: Structure of Laws as represented by symbolic methods. San Diego, Ward Waddell, 99 p.
- Waelhens, A. de*: La philosophie et les expériences naturelles. The Hague, Nijhoff, 211 p.
- Studies in Whitehead's Philosophy.* Tulance Studies in Phil., New Orleans, Tulane U., 113 p.
- The Relevance of Whitehead: Philosophical Essays in Commemoration of the Centenary of the Birth of Alfred North Whitehead.* (Ed.: I. Leclerc.) N. Y., Macmillan; London, Allen and Unwin, 383 p.
- Whitehead, A.*: His Reflections on Man and Nature. N. Y., Harper XIV+177 p.
- Whitehead, A. N.*: Adventures of Ideas. Cambridge U. P., 302 p.
- Whitrow, G. J.*: The Natural Philosophy of Time. London and Edinburgh, Nelson, XI+324 p.
- Widgrey, V. F.*: A Philosopher's Pilgrimage. London, Allen and Unwin, 204 p.

7. Szociológia

- Ageing and Leisure.* A research perspective into the meaningful use of time. N. Y., Oxford U. P., XVI+447 p.

- Anderson, N.* : Work and leisure. London, Routledge and Kegan Paul, XIV + 266 p.
- Bion W. R.* : Experiences in groups and other papers. London, Tavistock Publ., 198 p.
- Bramson, L.* : The Political Context of Sociology. Princeton, Princeton U. P., XI+164 p.
- Bourrigaud, F.* : Esquisse d'une théorie de l'autorité. Paris, Plon, 423 p.
- Community political systems.* Glencoe, Free P., 259 p.
- Conformity and Deviation* (Ed. I. A. Berg. and B. M. Bas) N. Y., Harper VIII + 449 p.
- Duveau, G.* : Sociologie de l'utopie et autres «essais». Paris, P. U. F., XVI+116 p.
- Ferrarotti, F.* : La sociologia Come Partecipazione E. Altri Saggi. Torino, Taylor Torino ed., 248 p.
- Freedom and Responsibility* : Readings in Philosophy and Law. Stanford; Stanford U. P., IX+547 p.
- Friedmann, G. N. P.* : Traité de sociologie du travail. Paris, A. Colin, Tome I: 1961. Tome II: 1962., 436 p.
- Fromm, E.* : May Man Prevail? N. Y., Doubleday, XV+252 p.
- Habermas, J.—Friedeburg, L.—Oehler, C.—Weltz, F.* : Student und Politik. Eine soziologische Untersuchung zum polit. Bewusstsein Frankfurter Studenten. Neuwied, Luchterhand, 369 p.
- Histoire générale du travail.* Tome IV: La civilisation industrielle (de 1914 à nos jours). Paris, Nouvelle Libr. de France.
- Horowitz, I. L.* : Philosophy, Science and the Sociology of Knowledge. Oxford, Blackwell, XI+169 p.
- Hourdín, G.* : Une civilisation des loisirs. Paris, Calmann-Lévy, 208 p.
- Isambert, F. A.* : Christianisme et classe ouvrière. Jalons pour une étude de sociologie historique. Paris, Cèterman, 261 p.
- Lefèbvre, H.* : Critique de la vie quotidienne. Tome II : Fondements d'une sociologie de la quotidienneté. Paris, l'Arche, 360 p.
- Naville, P.* : L'automation et le travail humain. Rapport d'enquête (France 1957—1959). Paris, Ed. du Centre Nat. de la Recherche Scientifique, 743 p.
- Neuloh, O.—Braun, R.—Werner, E.* : Die durchlaufende Arbeitsweise. Sonntagsarbeit im Urteil der Stahlarbeiter. Tübingen, Mohl, XVI+304 p.
- Newcomb, T. M.* : The acquaintance process. N. Y., Holt, Rinehart and Winston, XV+303 p.
- Parsons, T.* : Structure and process in modern societies. Glencoe, Free P., 1960., 344 p.
- Pierre, A.* : Les femmes en Union soviétique. Leur rôle dans la vie nationale. Paris, Spes, 318 p.
- Reiser, O. L.* : Man's New Image of Man. Pittsburgh — Boxwood, VIII+174 p.
- Sellier, F.* : Stratégie de la lutte sociale. France 1936—1960. Paris, Ed. ouvrières, 351 p.
- Smith, J. H.* : The Univ. teaching of social sciences. Industrial sociology. Paris, UNESCO, 126 p.
- Trenaman, J.—Mc Quail, D.* : Television and the political image. A study of the impact of television on the 1959 general election. London, Methuen, 287 p.
- Touraine, A.—Ragazzi, O.* : Ouvriers d'origine agricole. Paris, Ed. du Seuil, 128 p.
- Verba, S.* : Small groups and political behaviour. A study of Leadership, Princeton, Princeton U. P., XII+273 p.
- Verscheure, J.—Deprost, G.—Traulle, C.* : Aspects sociologiques de la pratique dominicale. Diocèse de Lille. Lille, Centre Diocésain d'études socio-religieuses, 377 p.
- Vincent, E.* : Unmarried Mothers. N. Y., The Free P. of Glencoe, X+308 p.
- Willems, E.* : Dictionnaire de sociologie. Paris, Rivière, 272 p.

8. Etika

- Bennet, J. G.* : The Dramatic Universe. Vol. II. (Foundations of Moral Philosophy). London, Hodder and Stoughton, XXVIII+356 p.
- Binkley, L. J.* : Contemporary Ethical Theories, N. Y., Phil. Libr., 203 p.
- Findlay, J. N.* : Values and Intentions. London, Allen and Unwin; N. Y., The Macmillan, 442 p.
- Greene, N. N.* : Jean-Paul Sartre, The Existentialist Ethic., London, Cresset P., VII+213 p.
- Le Senne, R.* : Traité de morale générale. Paris, P. U. F., VII+759 p.
- MacMurray, J.* : Persons in Relation. N. Y. Harper, 355 p.
- Paton, H. J.* : The Moral Law. London, Hutchinson U. Libr., 151 p.
- Rieff, Ph. F.* : The Mind of the Moralist. N. Y., Doubleday, XVII+441 p.
- Russell, B. A. W.* : Marriage and morals. London, Allen and Unwin, 158 p.
- Schweitzer, A.* : Civilization and Ethics. London, Unwin, 248 p.
- Шушкин, А. Ф.* : Основы марксистской этики. Москва, Изд. инст. международных отн. 528 с.

Селиванов, Ф. А.: Этика. Очерки. Томск, 185 с.

Swabey, W. C.: Ethical Theory from Hobbes to Kant. N. Y., Phil. Libr., 284 p.

Wilson, J.: Reason and Morals. N. Y., Cambridge U. P., VII+187 p.

9. Esztétika

Baudelaire, Ch.: O sztuce. Szkice krytyczne Wrocław etc., Zakład narodowy im Ossolinakich, XLIX, (I)+245 p.

Bayer, R.: Histoire de l'esthétique. Paris, Colin, 403 p.

Bayer, R.: L'esthétique mondiale au XXe siècle. Paris, P. U. F., 238 p.

Boereboom, M.: Beschouwingen over muziekkritiek en muziekanalyse. Brussel, Mededelingen van de Kkl. Vlaamse acad. voor wetenschappen, letteren en schone kunsten. 65 p.

Brecht, B.: Schriften zum Theater. Über eine nicht-aristotelische Dramatik. Berlin-Frankfurt/M, Die Bibliothek Suhrkamp., 292 p.

Cameron, J. M.: Poetry and Dialectic, (An Inaugural Lecture.) Leeds U. P., 34 p.

Estetyka. (Red.: W. Tatarkiewicz e. a.) Warszawa (Polska akad. nauk, Inst. filozofii i socjologii), 293 p.

Hostinsky, O.: O hudbe. Praha, SHV., 564 p.

Из истории эстетической мысли древности и средневековья. (Ред.: Берестнев и др.). Москва, АН СССР, 342 с.

Kerry, S. S.: Schiller's Writings on Aesthetics. Manchester, U. P., IX+178 p.

Pareyson, L.: L'Estetica, E I Suoi Problemi. Milan, Marzorati, 408 p.

Prispevky k teorii socialistického realismu. Praha, SPN, 1960., 144 p.

Sindelár, D.: Estetické vnímaní. Praha, NČSVU., 260 p.

Váross, M.: Teoria realizmu vo vytvarnom umeni. Bratislava, SAV, 264 p.

Василев, С.: Эстетически проблемы в творчестве на Йордан Йовков. София, БАН, 296 с.

10. Vallás és ateizmus

Brümmer, V.: Transcendental Criticism and Christian Philosophy. Franeker, Wever, 1962., 295 p.

Budge, E. S. W.: Osiris: The Egyptian Religion of Resurrection. New Hyde Park, U. Books, XLIII+440 p.

Corkey, R.: A Philosophy of Christian Morals of Today. London, Allen and Unwin, 152 p.

Eliade Mircea: Das Mysterium der Wiedergeburt. Zürich, Rascher, 264 p.

Jakobs, L.: Studies in Talmudic Logic and Methodology. London, Vallentine, Mitchel, IX+164 p.

Карлюк, А. С.: Очерки по научному атеизму. Минск, АН БССР, 585 с.

Kaufmann, W.: Religion from Tolstoy to Camus. N. Y., Harper, 450 p.

Критика религиозной идеологии (Ред.: Гапочка и др.). Москва, 263 с.

Loukotka, I.: Zkusemosti z vedeckoateistické výchovy zaku. Praha, SPN., 116 p.

Митрохин, Л. Н.: Христианская «наука жизни». Москва, Госполитиздат, 127 с.

Nahodil, O.—Robek, A.: Puvod náboženství. Praha, Orbis, 528 p.

Proceedings of the American Catholic Philosophical Association. Washington, D. C., The Catholic U. of Am. 254 p.

Reconstruction in Religion: A Symposium. Boston, Beacon, XVI+253 p.

Sládková, E.: Poznání a náboženská vira. Praha, SNPL., 64 p.

Smith, J. E.: Reason and God. New Haven, Yale U. P., XV+274 p.

Tagore Rabindranath: The Religion of Man. London, Unwin, 128 p.

Угринович, Д. М.: О специфике религии. Москва, Изд. ун-та, 156 с.

Valentin, A.: Ştiinţă si religie. Bucuresti, Ed. politică, 84 p.

Veda, vira, povére. Sbornik. Brno, KN., 192 p.

Wilson, J.: Philosophy and Religion. Oxford, U. P., VII+119 p.

Wolfson, H. A.: Religious Philosophy: A Group of Essays. Cambridge, Massachusetts, The Belknap P. of Harvard U. P., XII+278 p.

Vajda Mihály